

KİRPİLƏR HAQQINDA

Kirpikimilər üstü tikanlarla örtülü kiçik ölçülü məməlidir. Boyu 13-30 sm, ağırlığı isə 400-1200 qramdır. Qulaqları 3,5 sm-dən azdır (Kipr kirpilərinin qulaqları iri olur). Burnu iti və nəmdir. Kipr kirpilərinin qulaqları iri olur. Eşitmə və qoxu alma duyğuları çox həssasdır. Kirpinin üst çənəsində 20 xırda iti diş var, alt çənəsində-16. Üst kəsici dişlər çox aralıdır. Bu alt kəsici dişlərə yer saxlamaq üçündür. Başı nisbətən böyükdür. Klin formasındadır, az uzunsov üz hissəsi var. Pəncələrində iti caynaqlı 5 barmaq var. Adi kirpinin tikanları 3sm-dən uzun olmur. Aralarındakı məsafə 1-2ml-dir. Tikanlarının dözümlü və yüngül olması ilərində olan hava boşluğu ilə əlaqəlidir. Tikanların dəri altındakı hissələri iri və yumru top şəklindədir. Başındakı tikanlar tağ ilə iki hissəyə ayrılır. Tikanların səthi hamardır, qonur və açıq rəngli zolaqlıdır. Tikanları tük kimi sürətlə böyüyür. Tikanlar qonur-təhər rəngli eninə zolaqlıdır. Yaşlı kirpinin bədənində 5-6 min, daha cavanlarda 3min tikan olur. Malaya kirpisinin tikanı olmur. Adi kirpinin üzü, ayaqları və qarnının rəngi sarımtıl - ağ rənglə tünd qəhvəyi rəng arasında dəyişir. Başı və qarnı kobud və adətən tünd rəngli tüklərlə örtülüdür. Sinəsi və boğazı berrəngdir və ləkəsizdir. İspaniyada yaşayan kirpilərin rəngi solğun olur. Kirpilər qaçabilən, dırmanmağı, üzməyi bacaran cəld heyvanlardır. Hər hansı bir təhlükə anında tikanlı top halını alırlar və beləcə qorunmasız olan qarın hissəsini də qorumuş olurlar.

Adi kirpinin arealı qərbi və mərkəzi Avropa, Britaniya adaları, Skandinaviyanın cənubu, Rusiyanın Avropa hissəsinin şimal-qərbidir. Adi kirpi Yeni Zelandiyaya da keçmişdir.

Adi kirpi geniş bataqlıq və iynəyarpaqlı massivlərdən başqa ən müxtəlif ərazilərdə yaşayır. Kiçik tala, çay sahili ən çox sevdiyi

yerlərdir. Avropada isə açıq meşələrdə, kolluqlarda, düzənliklərdə, qumluq ərazilərdə, hətta parklarda da adi kirpiyə rast gəlmək olar.

Adi kirpilər sutkada gece vaxtı fəallaşan heyvanlardır. Evin uzun müddət tərk etməyi xoşlamır. Kirpilər gününü yuvada və ya daldalanacaqlarda keçirirlər. Yuvalarını kolluqda, mağarada, gəmiricilərin tərk edilmiş yuvalarında, ağac köklərində qururlar. Yaylıq və qışlıq yuvaları fərqli olur. Adətən yuvanın diametri 15-20 sm olur. Yuvalarını quru ot, yarpaqlar ilə döşəyirlər. Seçdiyi yosun və yarpaqların üzərində yumurlanaraq tikanlarına keçirər beləliklə yuvasına aparar.

Pəncələrindəki uzun orta barmaqların köməyi ilə tikanlarına qulluq edir. Sinəsini isə dili ilə yalayır. Erkək kirpilər bir-birinə qarşı aqressivdilər, öz ərazilərini qısqançlıqla mühafizə edirlər. Bu ərazilər erkəklər üçün 7-37 ha, dişilər üçün 6-10 ha təşkil edir. Adi kirpi adətən yazda və ya payızda yavaş-yavaş tüləyir. Orta hesabla 1il ərzində hər 3 iynədən 1-i dəyişir. Hər iynə 12-18 aya uzanır. Vəhşi təbiətdə ömrü 3-5 ildir. Təhlükəsiz həyat təzi sürdükdə isə 8-10 ilə qədər də yaşaya bilirlər.

Adi kirpilər öz ölçülərinə görə çox cəldirlər. 3m/s sürətlə qaça bilir, tullanır və yaxşı üzür. Təhlükə anında 1 saniyədə 3 m qaşa bilir. Gecə heyvanlarının çoxunda olduğu kimi gözü zəif görür. Buna baxmayaraq iti eşitmə və iybilməyə malikdirlər. Yay aylarında nəbzi dəqiqədə 180 dəfə vurur. Qış yuxusu zamanı bu rəqəm dəqiqədə 20-60 dəfəyə düşür. Bu zaman kirpi hər dəqiqədə 1 dəfə nəfəs alır.

Gecə ovlamağa çıxar. Adi kirpi hərşey yeyir-həşərat, tırtıl, yağış qurdları, onurğalılara nadir hallarda hücum edirlər. Onun qurbanları daha çox reptiliya və amfibiyaqlar olur. Böcək yeməsi ilə bərabər soxulcan, siçan, qurbağa da yeyər. Hamam böcəklərini yediklərindən bəzi evlərdə evcil olaraq da saxlayırlar. Bəziləri

bitkilərlə də qidalanır. Giləmeyva və meyvələrlə də qidalanırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, gürzəni də yeyə bilər. Belə hallar vəhşi təbiətdə olan kirpilərdə müşahidə olunur. Adətən kirpilər torpaqda yuva quran istənilən kiçik quşların balalarını və yumurtalarını yeyirlər. Həmçinin kirpilər süd də içir.

Şaxtalar düşəndə Avropa kirpisi yuvanın girişini kip bağlayıb qış yuxusuna gedirlər. Bu yuxu oktyabrdan-aprelə qədər davam edir. İllik iqlimlərdə yaşayanlar qış yuxusuna temperatur 4°C olduqda yatar. Yatan zaman kipilərin bədən temperaturu $1,8^{\circ}\text{C}$ düşür. Yayda piy ehtiyatı yığmalıdır ki, yoxsa qışda acından ölə bilər. Qış yuxusundan sonra havanın temperaturu 15°C olmasa yuvadan çıxmır.

Qış yuxusundan sonra nikah dövrü başlayır. Dava zamanı bərkdən fısıdıyırlar. Döyüşdən sonra qalib dişi kirpinin yanında qalır. Hamiləlik vaxtları 49 gün çəkir. Bir dəfədə 3-8 balası olur. Ağırlığı 12 q çəhrayı rəngli çılpaq və kor balaları olur. Doğulduqlarında üstləri iynələrini örtəcək qədər bir maye ilə örtülü olur daha sonra isə maye bədənə hopur. Balaları gözləri bağlı doğulur. Bir neçə saat içərisində ağ və qara yumşaq tikanlar çıxmağa başlayır. 15 günlük olanda tikan örtüyü tam formalaşır. Kirpilərin üzərində çoxlu bit və birələr olur.

Kirpi insanların yaxınlığında yaşayışa asan öyrənir. Ev heyvanı kimi də yaşaya bilər. Bir çox insanlar kirpiləri ev heyvanı kimi saxlamağa üstünlük verirlər. Beləki, onlar insan üçün heç bir təhlükə törətmir, aqressiv deyillər, heç bir sərt qoxuya sahib olmurlar və estetik cəhətcən zövq oxşamağı bacarırlar.

Kəskin ətirli obyektlə rastlaşanda "kirpilər özlərini qəribə aparırlar – bu özünüyağlama" adı ilə məşhurdur. Həmin əşyanı yalamağa başlayır. O vaxta kimi yalayır ki, ağız suyu köpüklənir və bunu iynələrinə sürtür.

Bəzən kirpilər iyələrinə siqaret kötükləri keçirir. Bu hərəkətin mənası bu günə kimi məlum deyil. Təxmin edirlər ki, bu, parazitlərlə mübarizə vasitəsidir.

Kirpilər zəhərlərə qarşı olduqca dözümlü heyvanlardır. İlanların da amansız düşmənidir. Bütün sürünənlərə düşmənlər olmaqla bərabər Avropa gürzəsinə qarşı xüsusi maraqlıdır. Günəşlənən bir gürzə görünəcə arxasından səssizcə yaxınlaşaraq dişləri ilə quyruğunu tutar və həmin an top şəklini alar. İlan hirsle hərəkətlər edər. Amma tikanlı topa heçnə edə bilməz. Sonunda ilan yorularaq yerə sərilir. O vaxt kirpi əvvəlki vəziyyətinə dönərək ilanı tutar və yeyər. Kirpilər insanların dayana bildikləri zəhərin qat - qat çoxuna dözə bilirlər.

Bir bioloq belə bir təcrübə keçirmişdir. Böyük bir sandığın içində 6 bala ilə birlikdə bəslədiyi dişli kirpinin yanına son dərəcə zəhərli bir gürzə qoydu. Bunu görən kirpi sakitcə gürzəyə yaxınlaşdı. İlanı baş hissəsindən quyruğuna qədər qorxmada n iyləməyə başladı. Gürzə fısıldayaraq kirpini burun və dodaqlarından bir neçə dəfə sancdı. Kirpi yaralarını yaladı və ilanı iyləməyə davam etdi. Bu arada ilan bir dəfə də dilindən sancdı. Sonda isə kirpi ilanı boyunundan tutaraq yarısına qədər gəmirərək yedi. Sonra balalarının yanına döndü. Səhəri si gün 2-3 gürzə balası yediyi halda özünə və balalarına zəhərin heç bir mənfi təsiri görülmədi. Zəhərə qarşı göstərdiyi reaksiya hələ də incələnməkdədir.

Kirpilərin bir neçə noxləri vardır - adi kirpi, Malaya kirpisi, oxlu kirpi və s. Adi kirpilərin oxlu kirpilərlə heç bir yaxınlığı yoxdur. Oxlu kirpilər gəmirici, ot sevən heyvanlardır. Oxları ən adi bir hadisədə qopub düşür. Hamiləlikləri 7ay çəkir və gözləri açıq tikanlı tək balaları olur. Bədənləri iri və oxları bəzən 50 sm-ə qədər olar. Tikanların qalınlığı 7mm-dir. Yer in altında yaşayırlar.

Kirpi bəzi xəstəliklərin: dermatomikoz, sarı qızdırma, quduzluq, leptospirozun yayıcısıdır. Xalq təbabətində (xüsusən keçəlləşməyə qarşı) kirpinin qanından, daxili orqanlarından, ödündən istifadə edilir. Araşdırılan müşahidələrə əsasən kirpi əti yemənin fil xəstəliyinə, eqzamaya və mayasil xəstəliyinə yaxşı təsir etdiyi göstərilmişdir. B.e.ə. dördüncü əsrdə romalılar kirpi ətindən istifadə edirdilər – onu saxsıqablarda tikanları ilə birgə pişirirdilər.

Amerikada onlar üçün Olimpiada təşkil edildiyini bilirdinizmi? 20 il ərzində kirpilər üzərində tədqiqat aparan ingilis alimi Hyuk Uarvik “Tikanlı əlaqə: kirpilərlə həyatım” adlanan son kitabında 70 milyon ildir mövcud olan bu kiçik heyvanların insanlara naməlum yönlərini açıqlayır. Kirpilər Yer üzərində yaşayan ən qədim məməlilərdən hesab edilir. Onlar çox hərəkətlidirlər. Dünyanın hər yerində fanatları olan bu heyvanlar üçün xüsusi Olimpiadalar təşkil edilir. Uarvikin yazdığına görə, Denver şəhərində təşkil edilən Ölkələrarası Kirpi Olimpiadalarında dünyanın dörd bir yanından gətirilən kirpilər yarışdırılır. Əslində, yabanı heyvan sayılan kirpilərin bu yarışmada ev heyvanlarına çevrilməsini rüsvayçılıq adlandıran Uarvik bu Olimpiadalarda ayrıca yarışan hər kirpinin iki dəqiqə ərzində fərdi “performans” sərgiləyərək münsiflər heyətinə təsir etməyə çalışdığını söyləyir. Alimin kitabından bəzi maraqlı qeydlər: “Kirpilərin insanlar kimi ayrı-ayrı xarakterləri var. Onlar da qaradınməz, qorxaq ya da cəsur olurlar.Yaralandıqları zaman təkrar təbiətə qayıtmaq şərti ilə özlərinə uzadılan yardım əlini qəbul edirlər”.

Harvard tibb fakültəsindəki bir araşdırmada, kirpi oxunun iynədən çox daha asan şəkildə dərinə deldiyi təyin olundu.

Təbiət Elmləri baş katibi Müge Kanay, Bostondakı Harvard Tibb Fakültəsində edilən bir araşdırmada, olduqca sərt quruluşdakı

donuz dərisi üzərinə elm adamlarının əvvəl Őimali Amerika kirpisinin oxunu, daha sonra da bu oxla eyni qalınlıęa sahib iyn ni batırmaęa  alıŐdıqlarını ifadə edərək, belə danıŐdı:

“Edilən təcrübədə, kirpi oxunun iynədən çox daha asan Őakild  dərini d ldięi g r lm Őd r. Eyni qalınlıqdakı iyn ni dəriyə saplamaq üçün güc istifadə etmək lazım olarkən, oxu batması üçün yüz də 56 nisbətində daha az enerji xərcləmək kafi olmuŐdur. Oxların bir digər x susiy tinin isə bı aqlı quruluŐu sayəsində, batdıęı yerdən  ıxarılmaęa qarŐı dayanıqlı olmasındır. Boyları 15-20 sm uzunluęunda ola bilən oxların ucundakı 1 millimetrlik sahədəki 800 nano tikan, bütün oxu dərinin i erisind  tutmaęa kifayətdir.”

Fevralın 2-si kirpi günüdür   .